

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ

Історико-педагогічна наука України за останні п'ятнадцять років пройшла значний шлях від критичного осмислення доробку радянської педагогічної науки до відкриття нових персоналій дореволюційної школи, до об'єктивного переосмислення явищ, подій, вкладу персоналій у розвиток національної освіти і виховання.

Як зазначає академік О.В.Сухомлинська, "...до історико-педагогічного дискурсу долучилося дуже багато нового, невідомого матеріалу. Він був почасти відомий, але в період розвитку радянської історико-педагогічної науки на ці джерела було накладено "табу" або вони оцінювалися негативно" [19: 39].

Це в повній мірі стосується оцінки діяльності церковнопарафіяльних шкіл. Так, у радянській історико-педагогічній історіографії панувала думка про реакційну сутність практично всієї культурницької діяльності православної церкви. Наприклад, російські дослідники початкової освіти Росії М.Константинов та В.Струмінський зазначали, що історично прогресивна роль духовенства в становленні освіти Росії з розвитком економічного і політичного життя держави перетворилась у реакційну. Церковнопарафіяльні школи, які насаджувались царським урядом та Священним Синодом, були чужими народу, хоча й спирались на історично виховані у народу релігійні почуття. Вони розвивались лише завдяки значним асигнуванням держави, були спеціально придумані для утримання підростаючого покоління у межах реакційної ідеології [3: 170]. Історик педагогіки О.Осоков стверджував, що "церковнопарафіяльні школи були реакційними, більш слабкими у всіх відношеннях і менш популярними в народі, чим міністерські школи, головне їх завдання – релігійне виховання дітей трудового народу" [9: 23]. Український вчений М.Ярмаченко зазначає, що церковнопарафіяльні школи давали учням такі знання, які "не відповідали соціальним потребам українського народу" [16: 135].

Однак, значні зміни, що відбулись на теренах суспільної свідомості громадян України дають змогу залучати до наукового обігу значну кількість архівних матеріалів, що, в свою чергу, забезпечує умови для об'єктивного дослідження означеної проблеми. Саме таке дослідження і стало метою нашої статті.

Школи при церквах почали виникати в Україні ще в XI столітті, переважно навчання у них мало релігійний характер. За своєю сутністю вони були частково подібні до парафій у сучасному значенні цього слова, оскільки мали територіальну монополію на релігійне обслуговування мирян та релігійну просвіту. А з поширенням християнства і розвитком духовності поступово формувалась потреба в елементарній народній грамотності. Піклування про освіченість народу переважно брало на себе духовенство, яке влаштовувало при церквах школи, де діти під керівництвом священників і церковних служителів виховувались та навчались грамоті [7].

У період XI–XV ст. духовенство поширювало віру, писемність і літературу серед народу. Так у 1554 р. Стоглавий собор православної церкви зобов'язав священників відкривати при церквах школи, де учителями були священники, диякони, дяки. Ці школи свого часу відігравали значну роль у розповсюдженні писемності. Метою цих шкіл було "навчання грамоті, вчення книжного письма, церковного співу, читання, виховання учнів у страху Божому зі всіляким духовним покаранням, берегти і виховувати учнів у чистоті і оберігати від різного розтління" [21: 60–62].

У XVI ст. православна церква на західноукраїнських землях зазнала найбільшого занепаду і лише в останній чверті цього століття під впливом пробудження національної свідомості, коли громадянство відчуло і зрозуміло, що єдиний ґрунт, на якому можна згуртувати всі групи населення – це національна православна церква, вона почала відроджуватись. Переважна більшість священників і вчителів віддавали свої знання та сили на

розвиток освіти українського народу. Особливе занепокоєння викликали у них проблеми безграмотності, змісту навчальних планів і програм для церковнопарафіяльних та інших народних шкіл. Крім того, кількість церковних шкіл суттєво збільшувала загальну кількість початкових навчальних закладів, а в окремих повітах складала їх основну частину [6].

З початком ХІХ століття російський уряд намагався відкривати свої школи за єдиними вимогами до організації, однаковими програмами та змістом. З цією метою у 1802 р. було створено Міністерство народної освіти, яке поділило українську територію на два шкільних округи: Віленський та Харківський.

Наступним кроком була заміна назви початкової школи з 1804 р. на парафіяльні, метою яких було визначено організацію елементарної освіти населення. У статуті Міністерства народної освіти 1804 р. зазначалось: “В губерниях и городах, так же и в селах, каждая церковная парафия или две вместе, в зависимости от числа парафиан и отдаления их жилищ, должны иметь хотя бы одно парафияльное училище” [17: 331].

Імператорським указом 1805 р. “О преподавании священно и церковнослужителей в сельских приходских училищах учения” єпархіальним архієреям було наказано створювати училища в парафіях, де є освічені, здатні до викладацької діяльності священники, а де таких немає – призначити [17: 411].

У Віленському навчальному окрузі навчальні заклади діяли за статутом, близьким до виданого у 1804 р., але з деякими особливостями. Куратор Віленської шкільної округи Гуго Коллонтай, який складав проект статуту про парафіяльні школи, у листі до візитатора Волинської шкільної округи від 1 лютого 1804 р. писав: “Російської мови я не увів до програми парафіяльних шкіл з тої причини, що народ не користується тою мовою для наукової мети, а для звичайної – він володіє нею настільки, що може розмовляти з природнім росіянином” [18: 327]. Тоді як про українську мову у цьому статуті взагалі не згадувалося.

Парафіяльні школи у навчальному окрузі призначалися для селян, ремісників, небагатих дворян і ділилися на чоловічі та жіночі. Вони були двох розрядів: малі – з дворічним курсом і великі – з чотирирічним. У великих в першому класі викладалися: читання, каліграфія і правила рахунку, мораль, катехізис. У другому класі вдосконалювали каліграфію і рахунок, вивчалась практична механіка, місцеве землеописання, природнича історія, яка обмежувалась вивченням домашніх птахів і тварин, а також бджіл, найпотрібніших комах, звірів. У малих парафіяльних школах викладались ці ж предмети, однак за скороченою програмою.

За “Статутом для парафіяльних училищ” у Волинській, Київській і Подільській губерніях, виданими у 1807 році Олександром І, чітко простежується їх становий характер. Дітей селян, як правило, навчали тим предметам, які стосувались безпосередніх господарських потреб населення певного регіону. У розділі статуту, де мова йдеться про те, чого слід навчати у парафіяльних школах, актуальним стосовно проблеми дослідження є наступне: “7. Сыновья крестьян в свободное от работы время должны учиться пересаживать и прищипывать деревья, изготавливать хорошие сельскохозяйственные орудия, оказывать первую помощь больной скотине, а дочери – учиться домашнего хозяйства. Одинаково дети обоих полов должны выучивать наизусть духовные песни о домашних добродетелях и пагубности грехов. 8. Вместе с тем не возбраняется крестьянским детям зимой учиться наук, что преподаются в приходской школе” [17: 856–857].

Статутом 1814 р. надавалась пріоритетна роль духовенству в організації і розвитку початкової народної освіти в Російській імперії: “Епархиальному руководству ставится в обязанность поощрять приходское духовенство к учреждению и поддержке церковных училищ для обучения крестьянских детей чтению, письму, молитв и начала катехизиса” [2: 327].

У 30-х рр. ХІХ ст. шкільна політика уряду під час і після польського повстання 1830 – 1831 рр. була спрямована на масове закриття польських шкіл в Західній Україні. Царський уряд розпорядився про відкриття у губерніях Правобережної України якомога більше

парафіяльних училищ при всіх українських православних церквах, мовою викладання у яких була російська та українська.

Кількість церковнопарафіяльних шкіл в країні зростає, і Священний Синод відчув потребу в координації діяльності духовенства в цій царині. У 1836 р. Св. Синод видав указ, в якому виклав духовенству основні правила першопочаткового навчання дітей. Правила склались із одинадцяти параграфів і, зокрема, містили положення про навчальні книги, які повинні використовуватись у церковнопарафіяльних школах, про прямий обов'язок священиків наставляти дітей у вірі і благочесті [25: 20–25].

Наступним указом від 12 травня 1837 р. було прийнято рішення заохочувати здібних та благонадійних духівників запроваджувати початкове навчання серед сільських дітей [там само]. Це забезпечило зростання кількості таких шкіл. За офіційними даними у 1837 р. нараховувалось 100 шкіл, а у 1838 р. вже 1500 і кількість шкіл продовжувала зростати, і у 1853 р. досягла вже 4820 шкіл [24: 30].

На Правобережній Україні розвиток духовної освіти проходив повільніше. У першій половині XIX ст. церковнопарафіяльні школи не набули визнання. У зв'язку із укрупненням шкіл у селах, де були волосні управління, селянам доводилось відправляти дітей до школи за п'ять і більше кілометрів, що було дуже важко, особливо восени і зимою. Так, наприклад, у 1856 р. Волинська губернія налічувала всього 76 шкіл, 3558 учнів, що складало тільки 0,23 учня на сто чоловік населення губернії [22: 64].

У другій половині XIX ст. Росія стала на шлях економічних реформ, що зумовило потребу реформування освітньої системи. Київський митрополит у 1861 р. видав указ про відкриття церковнопарафіяльних шкіл у кожній парафії. Питання реформування змісту освіти розв'язувалося у “Положенні о начальных народных училищах”, затвердженого 14 червня 1864 р. За ним у церковнопарафіяльних школах викладались: Закон Божий, читання за книгами громадянського і церковного друку, письмо, перші чотири дії арифметики, церковний спів. Вчителями були місцеві священики, дяки, а також спеціально призначені вчителі. Перевага віддавалась тим вчителям, які отримали освіту в духовних навчальних закладах і жіночих училищах.

У свою чергу навчальні плани і програми затверджувались Св. Синодом. Так §34 Положення вказував, що в “русских” парафіях Холмщини можуть бути учителями “руські” і греко-уніати. Мовою викладання в тих школах повинен бути “природный язык” населення. У Положенні чітко не визначено, яка мова малась на увазі, тому в церковнопарафіяльних школах Правобережної України багато вчителів викладало українською мовою. Проте українська мова недовго була мовою викладання, тому що 2 березня 1865 р. вийшов царський указ, у якому було вказано, що природною мовою населення Правобережної України є російська [17].

Розвитком церковнопарафіяльних шкіл активно займався обер-прокурор Св. Синоду К.Победоносцев (1827–1907), який упродовж чверті століття очолював це відомство. Костянтин Победоносцев увійшов в історію як вчений-правознавець, автор цивільного права, ідеолог церковнопарафіяльної школи, монархіст, “злий геній Росії”. Так оцінювала його діяльність демократична інтелігенція, про що свідчить така епіграма:

“Победоносцев для Синода,
Обедоносцев при дворе,
Он Бедоносцев для народа,
Доносцев просто – при царе” [20: 106].

К.Победоносцев відіграв велику роль у розвитку початкової освіти, зокрема церковнопарафіяльної, яка до сьогодні є невивченою і нерозкритою. Під час перебування на посаді обер-прокурора він приступив до реалізації єднання “вівтаря і престолу”, заглибився у педагогічну проблематику і почав шукати у школі засіб зміцнення монархії, державності. Зробивши ставку на народну школу, К.Победоносцев спробував зробити все можливе для її відродження. Насамперед він теоретично довів її необхідність. У зв'язку з чим питання про підтримку шкіл духовного відомства і надання їм переваги над світськими школами

вирішувалось самим царем. Про це свідчать власноручні помітки імператора Олександра II на письмовому огляді стану Київської, Подільської та Волинської губерній. Наприклад, на пропозицію про утримання сільських шкіл за сприяння духовенства, збереглася така резолюція імператора: “Весьма желательно, чтобы духовенство и в других губерниях тому содействовало” [25: 53]. А на інформації про те, що в парафіяльних школах не відпрацьована система матеріального заохочення вчителів такий запис: “обращаю на это особое внимание как Министерства народного просвещения, так и Св. Синода” [25: 53]. Імператор побажав, щоб йому двічі на рік доповідали про стан діяльності церковнопарафіяльних шкіл.

Обер-прокурор Св. Синоду переконував царський уряд у тому, що ніхто, крім духовенства, не в змозі виховати народ у дусі покірливості самодержавству та православної релігії. Так, у прийнятому “Положении о начальных народных училищах” від 25 травня 1874 р., вказувалось, що “для сохранения за духовенством прав и обязанностей следит за религиозным образованием и для обеспечения преподавания в духе православной религии эти обязанности возлагаются на епархиальных архиереев относительно к их епархиям, и к размещенным в них приходам” [27: 102].

Вчителі, громадські діячі, аналізуючи діяльність парафіяльних шкіл, визнавали, що духовенство більш компетентне, а натомість й більш зацікавлене в успіхах освіти. Авторитет священика у селі був дуже високий, селяни вірили йому, отожд вірили й школі, в якій працював священик, або ж школі, яка працювала під його керівництвом. Церковнопарафіяльна школа враховувала можливості селянських дітей, була ближчою сільським жителям, так як спиралась на глибоку релігійність простого народу.

З метою ще більшого поширення впливу духовенства на народну освіту, уряд у 1881 р. знов підняв питання про церковнопарафіяльні школи, потурбувався про збільшення їх кількості та надання духовенству необхідних для цієї справи коштів з рахунків державної скарбниці. Так у лютому 1881 р. на засіданні кабінету міністрів обер-прокурор заявив, “что церковноприходские школы по самим условиям существующего в них обучения и взглядов являют собой намного больше гарантий для верного и положительного образования, нежели другие виды народных школ” [12: 98].

На думку К.Победоносцева, саме церковнопарафіяльні школи відповідають потребам простого народу, утверджуючи у свідомості дитини православне вчення віри і християнську мораль. Обер-прокурор планував довести загальну кількість церковних шкіл в Росії до 40 тис., тобто до кількості церковних парафій. Навчання повинно було проходити в церковному будинку, шкільний курс визначався в два роки, вчителями мали бути священики, причому навчання мало проводитися безкоштовно.

З аналізу архівних матеріалів можна зробити висновок, що К.Победоносцев розумів, що користь від священиків як викладачів народної школи буде мінімальною, але свідомо йшов на цей крок, аби підтримати загальну урядову лінію на відлучення земських органів управління від керівництва народною школою та максимально здешевити систему початкової освіти. Про це свідчить його лист до С. Рачинського, у якому він писав: “Верно, что отдать школы духовенству и консисториям – бедовое дело. Но меньше ли беды отдать их земству с его самодурами, фантазерами...” [14: 114].

Водночас кабінет міністрів вимагав від К.Победоносцева подання конкретних пропозицій про “розширення кола діяльності духовенства на ниві народної освіти” [там само]. У відповідь на це особлива комісія при Св. Синоді розробила відповідний проект, і 13 червня 1884 р. були затверджені особливі “Правила про церковнопарафіяльні школи”, в яких зазначалось, що Св. Синод “питает надежду, что архипастыри церкви с тщательностью и любовью приложат труд свой к утверждению в народной школе начального образования в духе благочестия, и, руководствуясь 10 правилом седьмого вселенского собора, будут помнить, что им паче всего подобает учить отроков...” [2: 96]. Імператор Олександр III на супровідній записці цих “Правил” власноручно написав: “Надеюсь, что приходское духовенство окажется достойным своего высокого призвания в этом важном деле” [2].

Відповідно “Правил” духовенство брало на себе зобов’язання впроваджувати в школах православне вчення, віру і християнську мораль, вчити дітей початкових корисних знань, а також набувати педагогічного такту та вміння [21: 547–549]. Відповідно параграфу 7 духовенство відкривало при церковнопарафіяльних школах з дозволу єпархіального керівництва додаткові класи з окремих предметів, особливі ремісничі відділення, школи для дорослих та недільні школи. Аналіз змісту “Правил” дає підстави для висновку про те, що для розвитку шкіл дозволялось залучати як кошти парафії, так і окремих духовних і світських осіб.

Аналіз архівних матеріалів дає змогу зробити висновок, що, починаючи з 1884 р., уряд надавав значні державні асигнування на розвиток церковнопарафіяльних шкіл. Так цього року сума асигнувань становила 55 тис. руб., тоді як у 1887 р. сума вже досягла 175 тис. руб. У подальшому, як свідчать дані таблиці 1, асигнування постійно збільшувались [10: 311–335].

Таке зростання державних асигнувань на церковнопарафіяльні школи свідчить про цілеспрямованість, з якою уряд взяв курс на розвиток церковних шкіл.

Підтвердженням останнього є те, що відповідно до рішення Св. Синоду з 1887 року “все начальные школы Западного края будут преобразованы в церковноприходские. Для проведения в исполнение этого решения Священным Синодом командированы два члена училищного совета Зинченко и Шемякин” [8: 79]. Ці члени училищної ради мали повноваження відкрити в Україні недільні школи, жіночі, церковнопарафіяльні школи.

Таблиця 1.

Державні асигнування на початкові школи

Роки	На початкові школи (в рублях)	
	Міністерства освіти	Св. Синоду (церковнопарафіяльні)
1896	1 569 661	3 454 645
1897	1 812 895	4 954 645
1898	2 012 895	4 954 645
1899	2 512 895	4 954 645
1900	3 012 895	6 813 446

З 1891 року шкільна мережа церковного відомства поповнилась за рахунок тисяч так званих “вільних” селянських шкіл та шкіл грамоти. Їх взяв під свою опіку Синод. У зв’язку з цим Св. Синод розробив і видав цілу низку указів і положень щодо освітньої діяльності православних шкіл: у 1886 р. затверджуються “Програми навчальних предметів для церковнопарафіяльних шкіл”, в 1891 р. були вироблені особливі “Правила про школи грамоти”, в 1896 р. – “Положення про керівництво школами церковнопарафіяльними і грамоти відомства православного віросповідання”, і у 1902 р. – “Положення про церковні школи” [13].

Проблемою розвитку церковнопарафіяльних шкіл опікувалось і Міністерство народної освіти. Підкреслюючи важливість освітньої діяльності духовенства, міністр народної освіти граф Д.Толстой зазначав: “... Я вважаю обов’язком Міністерства всіма засобами поощряти духовенство в вопросах школьного образования” [5: 557]. Продовжуючи цю лінію, статс-секретар Міністерства народної освіти Желябов особливим циркуляром запропонував усім навчальним округам усіма засобами сприяти православному духовенству у відкритті і підтримці церковнопарафіяльних шкіл [там само].

Таким чином, у кінці XIX ст. відбувається розвиток і поширення церковнопарафіяльних шкіл. На нашу думку, це сталося, перш за все через недостатню забезпеченість початковою освітою широких верств населення. Потреба ж в освіченості постійно зростала у зв’язку з розвитком промисловості та сільського господарства, які отримали значний поштовх після реформи 1861 р. Разом з тим, правлячі кола Російської

імперії розуміли, що надавати освіту потрібно в межах, які б не виходили за межі “православия, самодержавия, народности” – цих трьох підвалин, на яких розбудовувалась імперія. Це особливо стосувалося російських околиць, де історично склалася система різних впливів – культурних, релігійних, ідеологічних. Тим більше, що населення, яке проживало на цих землях, в цілому прихильно ставилось до такої ідеології. Так, якщо на Лівобережжі до церковнопарафіяльних шкіл було досить негативне ставлення населення, то на Правобережній Україні ці школи набули неабиякого визнання. Саме в них українці вбачали провідника православ'я на території, яка тривалий час була під польським володарюванням. Вчителями переважно були священники, які у розмовах з парафіянами користувались українською мовою, зрідка і проповіді в церквах проголошували нею. На думку священника отця Федора (Кульчинського), правобережне духовенство за природою своєю було українське. Це було стихійне українство, при якому зберігались українські традиції – церковні і народні [4: 90–91].

Слід зазначити, що на початок ХХ ст. кількість церковнопарафіяльних шкіл в Україні зросла і вони знаходились на піднесенні. Так, у 1900 р. в Київській, Волинській, Подільській губерніях церковнопарафіяльні школи склали понад 80 % усіх початкових шкіл.

Розвиток цих шкіл спричинив у 1902 р. прийняття “Положення про церковні школи відомства православного віросповідання”, яке регламентувало роботу і завдання церковнопарафіяльних шкіл. Як зазначалось у “Положенні”, головною метою цих шкіл було “поширення в народі освіти в душі православної віри і церкви”. Відповідно до цього положення організувалась діяльність шкіл грамоти, однокласних і двокласних шкіл, недільних, учительських та церковно-учительських шкіл. Положенням розписувався штат шкіл, заробітна плата вчителів, права й обов'язки вчителів та учнів.

Револуція 1905 року спричинила загострення боротьби навколо питань народної освіти, роботи шкіл, мови викладання, підготовки вчителів. Народні маси почали безпосередньо висловлювати свої вимоги до якості освіти. Так, у галузі початкової освіти висувались вимоги загальнодоступності, необхідності викладання рідною мовою. Однак, після революційних подій 1905 р. ставлення до церковнопарафіяльних шкіл у населення стало досить критичним. Російська інтелігенція чинила опір відкриттю і діяльності церковнопарафіяльних шкіл, відмовляючи у виділенні коштів, підбурюючи селян забирати з цих шкіл дітей і віддавати у світські школи. Вона вважала, що церковнопарафіяльні школи не надають справжньої освіти, не відповідають потребам суспільства, а лише розповсюджують православну віру серед населення. Священники ж переконували населення у перевазі церковнопарафіяльних шкіл, їх доступності і корисності для народу. Це призвело до того, що селяни не знали кого слухати, а відтак, не маючи загальновизнаної думки, зовсім не посилали дітей на навчання.

У зв'язку з цим 1906 рік став критичним для розвитку церковнопарафіяльних шкіл у Російській імперії. У суспільстві поширились ліберально-націоналістичні ідеї, під впливом ліберально налаштованої інтелігенції у церковнопарафіяльних шкіл законопроект ІІ Державної думи було відібрано субсидії держави, тим самим ці школи повністю перейшли на фінансування духовенства. Так, голова ради міністрів в 1905 – 1906 рр. Сергій Вітте (міністр фінансів царської Росії в 1892 – 1903 рр.) з приводу даного законопроекту зауважував: “Нам показують рай, а по дорозі пропонують убити немовля” (під немовлям Вітте мав на увазі церковнопарафіяльні школи) [3: 187]. Загальна кількість цих шкіл скоротилась, особливо зменшилась кількість шкіл грамоти [26: 32], хоча кількість однокласних і двокласних шкіл навіть збільшилась (таблиця 2).

Поразка революції призвела до реакційної політики царського уряду і в галузі освіти. В усіх школах з новою силою насаджується дух монархізму і релігійності. З метою посилення цих тенденцій почалася нова хвиля сприяння розвитку церковнопарафіяльних шкіл. Так, у листопаді 1907 р. до ІІІ Державної думи від Міністерства народної освіти надійшов законопроект “Про введення загальної початкової освіти в Російській імперії”. У ході обговорення цього законопроекту думська комісія з народної освіти дійшла висновку,

що перед тим, як асигнувати гроші на загальну початкову освіту, необхідно домовитись, на яку школу ці гроші підуть, необхідно узгодити шкільні статuti, зменшити кількість типів початкових шкіл. Таким чином виникла необхідність розробки нового положення про початкову освіту. Проект нового “Положення” був більш релігійним, ніж чинне на той час “Положення” 1874 р. Церковнопарафіяльні школи залишались у повній недоторканості. В проекті, наприклад, були статті, які надавали право духовенству не лише на спостереження за освітою і вихованням, але й на безпосередній контроль за всім ходом викладання у церковнопарафіяльній школі [9: 127]. Російська православна церква після революційних подій всіляко намагалась закріпити свій вплив в сфері початкової народної освіти. І Св. Синод, і Міністерство народної освіти сприяли розширенню мережі церковнопарафіяльних шкіл, особливо на території Віленського учбового округу, постійно збільшуючи асигнування цих шкіл [9: 128].

Таблиця 2.

Церковнопарафіяльні школи Російської губернії

Церковнопарафіяльні школи	1905 р.	1906 р.
Школи грамоти	16 976	15 603
Школи однокласні	24 863	24 990
Школи двокласні	615	640
Всього	42 454	41 233

Під час обговорення проекту виникло питання про надання початкової освіти населенню рідною мовою, особливо на окраїнах імперії, зокрема на українських землях. Так, на прохання з'їзду подільського духовенства Св. Синод у 1907 р. дозволив навчання українською мовою в сільських церковних школах, де вчилися українські діти, а також викладання української мови як предмету у Вінницькій церковно-учительській школі, яка готувала учителів парафіяльних шкіл.

У період з 1907 до 1914 р. кількість церковнопарафіяльних шкіл неуклінно зростала.

Так, лише за 1908 – 1909 н. р. порівняно з минулим навчальним роком кількість церковнопарафіяльних шкіл збільшилось на 136 [11: 884–885].

Війна 1914 р. значно знизила рівень освіти, особливо на західних землях. З весни 1915 р. Волинь опинилась у прифронтовій зоні, тому більшість церковнопарафіяльних шкіл перестала отримувати матеріальну підтримку з боку уряду та Св. Синоду.

З перших днів революції 1917 р. Центральна Рада, Товариство шкільної освіти, Міністерство освіти намагалися ліквідувати стару (імперську) організацію школи й освіти в Україні, створити єдину систему освіти, національну школу, які б відповідали інтересам українського народу. Вже на I Всеукраїнському учительському з'їзді (5–6 квітня 1917 р.) була прийнята резолюція, в якій наголошувалася необхідність “встановити початкову школу одного типу, яка, з одного боку, давала б дітям якнайширшу початкову освіту, а з другого, підготувала б до середньої школи” [15: 47]. З метою вирішення цього завдання 20 червня 1917 р. була прийнята Постанова Тимчасового уряду “Про об'єднання з метою запровадження загального навчання учбових закладів різних відомств у відомстві Міністерства народної освіти”. Цією постановою церковнопарафіяльні школи переходили у підпорядкування міських управ і прирівнювались до нижчих початкових шкіл. Навчання у цих школах мало проводитись українською мовою.

З початком 1917 – 1918 н. р. почалась широка українізація початкових шкіл. Тільки у Волинській губернії протягом 1917 р. було українізовано і взято на державне утримання 31 нижчу початкову школу. А 5 грудня 1917 року Центральна Рада видала закон, за яким парафіяльні та спеціальні церковні школи передавались Генеральному секретаріату освіти [23]. Новий закон ліквідував монополію церкви не лише на початкову освіту, а й обмежував її в управлінні власними школами. Замість дирекції та інспекції утворилися Комісаріати народної освіти та шкільні ради при них. Генеральний секретаріат освіти намагався не лише

відкривати нові українські школи, а й українізувати російські. Наприклад, в 1918 р. в Кам'янецькому повіті було зареєстровано 111 початкових українських шкіл, в Рівненському – 412, в Холмщині і Поліссі – 1867 [1: 4]. В 1917 – 1918 н. р. на Волині було відкрито 41 нову нижчу початкову школу [1: 6].

Після прийняття Центральною Радою в листопаді 1917 р. III Універсалу була проголошена Українська Народна Республіка (УНР). Генеральний секретаріат освіти був перетворений у Міністерство народної освіти на чолі з І. Степенком. Головним завданням секретаріату було утворення шкільної мережі та складання фінансового плану для її реалізації.

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського у 1918 році відношення держави до церкви цілковито змінилося. Законодавчі основи релігійної політики Гетьманату повторювали головні засади релігійної політики Тимчасового уряду в Росії і практично проголошували православну церкву державною. Гетьманський уряд розглядав церкву як можливий ефективний чинник державного будівництва. Загальною основою політики щодо релігії та церкви стали запропоновані гетьманом ідеї православної державності та неприйняття радянської влади. Гетьманська влада опікувалася всіма важливими сферами церковного життя, зокрема і в освіті.

Міністр віросповідань гетьманського уряду, видатний психолог та педагог В. Зеньковський, обстоював ідею збереження й поліпшення системи церковнопарафіяльних шкіл, але не хотів передавати ці школи під одноосібне управління церкви. Він доводив, що держава, виділяючи кошти на школи, має право цікавитись і визначати характер церковнопарафіяльної школи, розглядати й затверджувати її статут. У відповідь на це 24 і 29 червня 1918 р. у Міністерстві віросповідань відбулася нарада, на якій розглядалися питання про стан приміщень, фінансування та перспективи подальшого існування церковних шкіл. Нарада прийняла рішення про реформування церковних шкіл, а саме: про наближення програми церковних шкіл до світських, про збереження церковних шкіл у віданні Міністерства віросповідань про спостереження церковної влади за навчально-виховним процесом [23: 179].

На Правобережній Україні церковнопарафіяльні школи існували до листопада 1918 р., на Волині – до червня 1919 р. 3 червня 1919 р. влада більшовиків повела політику соціалістичних перетворень в освіті, церковнопарафіяльні школи закривались, а вже у квітні 1920 р. Західна Україна була знову окупована Польщею, що відбилося на культурно-освітньому житті українського народу – на окупованій території перестали функціонувати існуючі школи, зокрема й церковнопарафіяльні, які ще залишались. Почався період чергової переорієнтації школи на польський лад, але цей аспект виходить за межі нашого дослідження.

Отже, є всі підстави зробити висновок, що саме цей рік можна вважати роком, протягом якого церковнопарафіяльні школи офіційно припинили своє існування в Україні.

Дослідження показало, що самим розповсюдженим типом початкових шкіл були церковнопарафіяльні, які знаходились у підпорядкуванні Священного Синоду. Так, церковнопарафіяльні школи дали початкову освіту цілим поколінням українців. Царський уряд покладав на ці школи не лише освітню функцію, але й використовував їх як ідеологічну силу держави. Місіонерські завдання церковнопарафіяльних шкіл Св. Синодом визначались більш важливими, ніж чисто педагогічні. У цих школах навчались не лише діти православних, але й католиків, лютеран, іудеїв. Проросійський характер цих шкіл сприймався населенням України, особливо Правобережної, як позитивний, тому що школи спирались на православну віру, яка була рідною і близькою широким верствам населення регіону.

Аналіз діяльності церковнопарафіяльних шкіл в Україні доводить, що найбільш сприятливим періодом для їх становлення був період з 1881 до 1905 року, коли на розвиток цих шкіл виділялись значні кошти, порівняно зі школами, підпорядкованими Міністерству народної освіти. Нами відзначено, що в той час, коли кредити на церковнопарафіяльні школи

збільшувались, кредит на міністерські школи лишався без змін: так, наприклад, у кінці XIX століття на міністерські школи коштів виділялося майже в 2,5 рази менше, ніж на церковнопарафіяльні.

Розвитком церковнопарафіяльних шкіл активно займалися обер-прокурор Св. Синоду К.Победоносцев, відомі педагоги С.Рачинський, С.Миропольський, В.Зеньковський, які сприяли виробленню законодавчої бази церковнопарафіяльних шкіл – статутів, положень, указів, що регламентували й організовували діяльність вищезазначених шкіл. У другій половині XIX – початку XX ст. інтенсивно створювались програми, підручники і посібники, видавались науково-методичні журнали, які забезпечували організацію навчально-виховного процесу церковнопарафіяльних шкіл.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боровик А. Практичні кроки по реалізації планів українізації школи за Центральної Ради // Сіверянський літопис. – 2004. – № 1. – С. 3–11.
2. Вера и разум. – Харьков, 1885. – 597 с.
3. Константинов Н.А. Очерки по истории начального образования в России / Н.А.Константинов, В.Я.Струминский. – 2-е изд.– М.: Педагогика, 1953р. – 273 с.
4. Кульчинський Ф. Дещо з життя волинського духовенства в першій чверті XX століття// Літопис Волині. –1966. – №2 – С. 90–97.
5. Малышевский И. К вопросу о лучшем устройстве церковноприходских школ // Труды Киевской духовной академии. – 1883. – № 1. – 689 с.
6. Миропольский С.И. Очерк истории церковно-приходской школы от первого ее возникновения на Руси до настоящего времени. –2-е изд. – СПб., 1910. – 224 с.
7. Мукалова Н. Народная школа в Юго-Западном крае: Историко-статистический очерк. – К., 1892. – 60 с.
8. Орда Л. Страничка из истории просвещения на Волыни. –Луцк, 1903. – 92 с.
9. Ососков А.В. Начальное образование в дореволюционной России (1861– 1917). – М.: Просвещение, 1982. – 208 с.
10. Отчет о церковноприходских школах Волынской епархии за 1885/1886 уч. год// Волынские епархиальные ведомости. – 1887. – № 11-12. – С. 311–335.
11. Отчет о церковноприходских школах Волынской епархии за 1908– 1909 уч. год // Волынские епархиальные ведомости. – 1909. – № 49. – С. 883–984.
12. Отчет обер-прокурора Св.Синода за 1857г. –СПб., 1858. – 657 с.
13. Правила и программы для церковноприходских школ грамоты. – 2-е изд. – СПб., 1894. – 163 с.
14. Победоносцев К.П. Ученье и учитель: Педагогические заметки. – М.,1900. – 47 с.
15. Резолюція I Всеукраїнського учительського з'їзду // Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 5. – С. 47.
16. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Радянська школа,1991. –381 с.
17. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Т.1. – СПб., 1864. – С. 331–333.
18. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
19. Сухомлинська О. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет: актуальні проблеми // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 39–43.
20. Тебиев Б.К. К.П.Победоносцев: легенда и реальность // Советская педагогика. – 1991. – № 3. – С.104-109.
21. Труды Киевской губернской ученой архивной комиссии. –Киев, 1912. – Вып. 1. – 387 с.
22. Українська культура: Лекції/ За ред. Д.Антоновича. – К., 1993. – 592 с.
23. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917 – 1920 рр.: (Доба Гетьманату Павла Скоропадського). – К.: Либідь, 1997. – 320с.
24. Фальборк Г.А. Народное образование в России / Г.А.Фальборк, В.И.Чарнолуский. – СПб.: Изд. О.Поповой, 1900. – 264 с.
25. Церковные вопросы и соборные ответы о многообразных церковных чинах (стоглав). – М., 1890. – 458 с.

26. Церковные школы Российской империи к 1907 году: Статистические сведения, изданные училищным советом при Св. Синоде. – СПб., 1907. – 94 с.
27. Чехов Н.В. Народное образование в России с 60-х годов XIX в. – М.: Польза, 1912. – 224 с.

УДК 37.035.3

Довдер В.О.

ПРОЕКТНО-ТЕХНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ: ВИТОКИ, ШЛЯХИ СТАНОВЛЕННЯ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У Державному стандарті базової і повної середньої освіти вказано, що основною метою трудового навчання на сучасному етапі розвитку українського суспільства є: формування технічно, технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя та активної трудової діяльності в умовах високотехнологічного інформаційного суспільства; формування життєво необхідних знань, умінь, навичок ведення домашнього господарства та сімейної економіки і основних компонентів інформаційної культури учнів; забезпечення умов для їх професійного самовизначення; вироблення в них навичок творчої діяльності, виховання культури праці, здійснення допрофесійної та професійної підготовки відповідно бажань та індивідуальних можливостей школярів.

Вирішення цих завдань при традиційному підході до навчання практично неможливе. Тому виникає необхідність упровадження в навчально-виховний процес школи нових форм і методів роботи з учнями, які допоможуть зробити навчальний процес особистісно орієнтованим, диференційованим, творчим та сприятимуть розвиткові творчих здібностей кожного школяра.

Традиційна класно-урочна система з її опорою на колективну навчальну діяльність, на жаль, не спроможна забезпечити ефективний розвиток творчого потенціалу особистості. З огляду на це в останні роки в системі освіти інтенсивно розробляються нові педагогічні технології, спрямовані на реалізацію особистісно орієнтованого підходу в навчанні (Т. Башинська, О. Коберник, Н. Котелянець, І. Малкова, М. Павлова, В. Сидоренко, В. Симоненко, Д. Тхоржевський та ін.). Серед нових педагогічних технологій все більшу увагу науковців і вчителів-практиків привертає використання у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи проектно-технологічної діяльності, яка сприяє розвитку творчого потенціалу учня.

Слід нагадати, що в свої часи проектна діяльність школярів уже була предметом дослідження відомих педагогів (Д. Дьюї, Є. Каганова, У. Кілпатрик, Є. Колінгс, Б. Левітан, Л. Миловидій, А. Петрович), які не лише описували її, а й доводили ефективність такої організації навчального процесу.

Разом із тим сьогодні можна констатувати, що питання міри, доцільності, місця в структурі уроку проектно-технологічної діяльності досліджені ще недостатньо. У той самий час вона дає можливість розширити діяльність педагога, спрямовану на всебічний розвиток учня в цілому, та на формування в нього практичних умінь, зокрема. Отже, об'єктивно існують протиріччя між необхідністю формування в учнів практичних умінь та недостатністю відповідних методик і засобів. Це протиріччя певною мірою можна подолати, на наш погляд, якщо глибоко вивчити і проаналізувати засоби, форми і методи проектно-технологічної діяльності та її вплив на формування в учнів практичних умінь.

Мета даної статті – проаналізувати процес становлення проектно-технологічної системи в кінці XIX – на початку XX століття та виявити її роль у трудовій підготовці молоді.

Треба зауважити, що аналіз принципів, ідей і практики трудової підготовки в загальноосвітній школі даного періоду неможливий без звернення до процесів, які відбувались у цей період в розвинутих кранах світу, адже реформування системи освіти